

एक होता युवराज !

ना. सी. फडके

रिया पब्लिकेशन्स, कोल्हापूर

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रिब्युटर्स

६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,

शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.

ajabpublications@gmail.com

एक होता युवराज ! : ना. सी. फडके

© सुरक्षित

प्रकाशक

रिया पब्लिकेशन्स
६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.
riyapublications@gmail.com

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रीब्युटर्स
६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.
ajabpublications@gmail.com

अक्षरजुळणी

रावजी देसाई

मुखपृष्ठ

चित्रमित्र पब्लिसिटी, कोल्हापूर.

मुद्रक

जयंत प्रिंटर

आवृत्ती

२२ ऑक्टोबर, २०१३

किंमत

₹ २७०/-

एक होता युवराज !

कुस्त्यांचं ते वर्तुळाकार मैदान साठ हजार माणसांच्या गर्दीनं फुलून गेलं होतं. ज्या जागी कुस्त्या व्हायच्या होत्या त्या वर्तुळाकार जागेतली लाल माती साफ करण्यात आली होती. तिच्यावर थोडं पाणी मारण्यात आलं होतं. या वर्तुळाकार हौद्याभोवतीचा कठडा लाल आणि पिवळ्या रंगांच्या आलवणानं लपेटून शोभिवंत केला होता. कठड्याभोवती खुर्च्यांच्या पाच सहा रांगा मांडल्या होत्या, त्यावर निमंत्रित प्रेक्षक बसले होते. या खुर्च्यांच्या रांगांच्या पलीकडे चौफेर उतरण होती, आणि या उतरणीची जमीन कुठे इंचभरही रिकामी पडलेली दिसू नये इतकी प्रेक्षकांची खेचाखेच झाली होती. आजच्या दंगलीत जी सगळ्यांत मोठी मुख्य कुस्ती सुटायची होती, ती पाहण्यासाठी नवलापूर राजधानीच्या आजूबाजूच्या खेड्यांपाड्यांतले लोक तर गाड्या भरभरून आले होतेच, परंतु पुण्याहून आणि मुंबईहून देखील कितीक तालमीतले आणि आखाड्यातले कुस्तीचे षोकीन लोटले होते. संस्थानच्या खास आमंत्रणावरून बडोदा, इंदोर, ग्वाल्हेर, पतियाळा अशा दूरच्या संस्थानातली माणसं देखील आलेली होती. अखिल भारतीय कीर्तीचा पंजाबी पहिलवान गुंगा आणि नवलापूर दरबारचा प्रसिद्ध कुस्तीगीर दामू बुरूड यांची पन्नास हजार रुपयांची निकाली कुस्ती होणार होणार म्हणून गेले कित्येक महिने गाजली होती, ती आज नवलापूरच्या या मैदानात होणार होती. मैदानाची भव्य वर्तुळाकार जागा तर प्रेक्षकांनी खचून भरली होतीच, परंतु शिवाय मैदानाबाहेरच्या आवारात आणि रस्त्यावरही हजारो लोक दाटीनं उभे होते. बंदोबस्त ठेवता ठेवता संस्थानी पोलिसांच्या नाकी नऊ आले होते...

मैदानाच्या उतरणीवर मांडीला मांडी लावून भिडून बसलेली ती साठ सत्तर हजार माणसं बोलून चालून तालमीचा आणि कुस्तीचा कमी अधिक षोक करणारी होती. ज्याचं अंग कमावलेलं नव्हतं असा माणूस त्या गर्दीत चुकूनदेखील दिसण्यासारखा नव्हता. ज्यांनी लाल मातीत खेळण्याचा षोक थोडा फार केलेला होता अशीच ती सारी माणसं होती. अमक्या गावातल्या अमक्या तालमीचा गट, तमक्या ठिकाणच्या तमक्या आखाडेवाल्यांचा गट, अशा गटागटांनी बहुधा सारे लोक बसलेले होते. खेड्यापाड्यातून आलेल्या लोकांनी देखील ठेवणीतले मलमलीचे मुंडेछाट खमीस घातले होते, आणि डोक्याला रंगीत साफे बांधले होते. साठ सत्तर हजार लोकांच्या त्या प्रचंड गर्दीकडे दृष्टी टाकली की जिकडे तिकडे साप्यांच्या लाल, गुलाबी, निळ्या, केशरी, पिवळ्या, मोतिया रंगांच्या लहरी एकमेकात मिसळलेल्या दिसत होत्या, आणि ऐन तिसऱ्या प्रहराच्या उन्हात त्या लहरींचं विस्तीर्ण इंद्रधनुष्य चमचमत होतं.

वर्तुळाकार मैदानात जशी ही शोभा पसरली होती त्याचप्रमाणे पूर्वेच्या बाजूला जे लांब रुंद प्रशस्त दगडी चौथऱ्याचं व्यासपीठ होतं त्याचा शृंगारही बघण्यासारखा होता. जागोजाग उभे केलेले खांब उंची रंगीत कापडांच्या पट्ट्यापट्ट्यांनी लपेटले होते. कागदी आणि कापडी माळा जिकडे तिकडे सोडल्या होत्या. रंगीबेरंगी तोरणं वाऱ्याबरोबर हलत होती. आंब्याच्या डहाळ्या जागोजाग लोंबत होत्या. व्यासपीठावर किमती रुजामा पसरलेला होता. मधोमध थोरल्या आणि धाकट्या युवराजांसाठी दोन्ही बाजूंना दोन तशाच सोनेरी मुलाम्याच्या खुर्च्या थोड्या कमी उंचीवर ठेवलेल्या होत्या. आणि इतर संस्थानांतून मुद्दाम या समारंभासाठी आलेले पाहुणे, रेसिडेंट विल्यम गारफील्ड, त्याची पत्नी ग्रेसी, आणि संस्थानातील लहान मोठे जहागीरदार, लष्करी आणि मुलकी अधिकारी यांच्यासाठी उंची सुबक खुर्च्यांच्या अर्धवर्तुळाकार रांगा मांडलेल्या होत्या. थोरले महाराज आणि दोघे युवराज अजून आलेले नव्हते. त्यांची आसनं रिकामी होती. परंतु बाकीच्या सर्व खुर्च्या भरून गेल्या होत्या. व्यासपीठावर बसलेल्या या मंडळींचे पोषाखही ठेवणीतले होते, आणि त्यांच्या एकाहून एक उंची अशा पोषाखांनी व्यासपीठाची ती प्रशस्त जागा मोठी शोभिवंत दिसत होती...

नेहमीच्या शिरस्त्याप्रमाणे मुख्य मोठ्या कुस्तीच्या अगोदर लहान लहान पट्ट्यांच्या कुस्त्या बरोबर तीन वाजता सुटणार होत्या. तीन वाजायला आता दहाच

मिनिटांचा अवकाश होता. केव्हा एकदा तीन वाजतात अशी घाई चौफेर उतरणीवर बसलेल्या त्या साठ सत्तर हजार लोकांना झाली होती. 'बसून घ्या बसून ! घ्या !' अशा आरोळ्या या ठिकाणी त्या ठिकाणी उठत होत्या. क्वचित एखाद्या ठिकाणी बाचाबाची होत होती. आजच्या मोठ्या कुस्तीत गुंगा जिंकणार की दामू बुरुड मात करणार याबद्दलची चर्चा ठायी ठायी चाललेली होती... नवलापूरला एक नामांकित फिल्म कंपनी होती. आजच्या मैदानाची फिल्म घेण्याचा हुकूम त्यांना झालेला होता. या मंडळींनी उतरणीच्या माथ्यावरची एक सोईस्कर जागा बघून त्या ठिकाणी आपला कॅमेरा उभा केला होता. गर्दीतले कित्येक लोक माना मुरडून बोटं दाखवून एकमेकाला सांगत होते, अरे ते पाहा फिल्मवाले ! दामू बुरुड तर नवलापूरच्या दरबारचाच पैलवान होता. परंतु गुंगा देखील महाराजांच्या खास आमंत्रणावरून गेला महिनाभर नवलापुरात येऊन राहिला होता. त्याची सारी सरबराई संस्थानातर्फे ठेवण्यात आली होती. दोघे पैलवान वेगवेगळ्या ठिकाणी राहात होते. वेगवेगळ्या ठिकाणी कुस्तीचा सराव करीत होते. गुंगाला सराव देण्यासाठी दहा - बारा पंजाबी पट्टे त्याच्या बरोबर आले होते. दामू बुरुडाला सराव देण्यासाठी नवलापूरच्या निरनिराळ्या तालमींतून पट्टे निवडण्यात आले होते... पन्नास हजारांची इनामी लढत करणाऱ्या या दोघा मल्लांची तयारी कशी चालली आहे, त्यांचा रोजचा खुराक कसा आहे, इत्यादी गोष्टी डोळ्यांनी पाहणं, निदान कानांनी ऐकणं, हा नवलापुरातल्या लोकांचा एक मोठाच उद्योग गेला महिनाभर झाला होता. आजूबाजूच्या शहरांतली आणि खेड्यांतली माणसंही बुरुड आणि गुंगा यांना पाहण्यासाठी नवलापुरास मुद्दाम येत राहिली होती... तीन वाजल्याची वाट पाहणाऱ्या त्या प्रचंड जनसमुदायात कितीक जागी हाच निषय चर्चिला जात होता. ज्यांनी प्रत्यक्ष पाहिलं होतं ते सांगत होते, 'अरे दामू बुरुडानं अचाट मेहनत केली आहे !' आणि त्या मेहनतीचं आणि बुरुडाच्या खुराकाचं वर्णन ऐकून भोवतालचे लोक आश्चर्याचे आणि कौतुकाचे उद्गार काढीत होते. अशाच प्रकारचं गुंगाचं आख्यान जागोजाग सांगितलं जात होतं, उत्सुकतेनं ऐकलं जात होतं... लक्षावधी भुंग्यांचा आवाज उठावा त्याप्रमाणे साठ सत्तर हजार लोकांच्या त्या संमर्दाचा गोंगाट वातावरणात भरून राहिला होता... त्यातच चौघड्यावरची टिपरी खणखणत होती. सनईचे उंच सूर ऐकू येत होते... एकंदर दृश्य खरोखरच अपूर्व वाटण्यासारखं होतं...

बरोबर हाच उद्गार रेसिडेंट गारफील्डच्या मागच्या खुर्चीवर बसलेली मिशन हॉस्पिटलची मुख्य डॉक्टराण बिनिंग हिनं त्याच्या कानाला तोंड लावून काढला आणि त्याला प्रश्न केला, “तुम्हाला नाही वाटत हे दृश्य अपूर्व आहेसं?” विल्यम गारफील्ड म्हणाला, “अर्थात वाटतं !” आणि त्यानं तिला अशी माहिती दिली की असं उत्कृष्ट प्रेक्षणीय कुस्त्यांचं मैदान हिंदुस्थानात फक्त दोन ठिकाणी होतं, एक पतियाळा संस्थानात आणि दुसरं नवलापूरच्या राजधानीत. बिनंगबाईनं, “हूं हूं?” असा खास अमेरिकन पद्धतीचा आश्चर्य आणि कौतुक दाखविणारा उद्गार काढला, आणि पुन्हा गारफील्डच्या कानात ती म्हणाली, “प्रजेच्या कल्याणासाठी नवलापूरचे महाराज काही करीत नाहीत असा प्रवाद उगीचच आहे म्हणायचा !” “वेल !” एवढाच उद्गार काढून गारफील्ड स्तब्ध राहिला. अधिक काही बोलण्याचं हे स्थळ नव्हे असा त्या उद्गारातला ध्वनी बिनंगबाई ओळखील अशी त्याची अपेक्षा होती... नवलापूरच्या महाराजांनी हे कुस्त्यांचं मैदान बांधलं होतं, हत्तीच्या टकरीसाठी ‘साठमारी’ची जागा होती, तिथे रेड्यांच्या टकरी पूर्वी अनेक वेळा झाल्या होत्या. परंतु एवढ्यावरून प्रजेचं कल्याण करण्यात नवलापूरचे राजे दक्ष होते असं म्हणता येण्यासारखं नव्हतं. नवलापूर संस्थानात शाळा होत्या, एक जुनं सरकारी हॉस्पिटल होतं, अमेरिकन मिशनचं हॉस्पिटल होतं, मोठी शाळा होती, कितीक एकरांची जमीन महाराजांनी या अमेरिकन मिशनला बहाल केली होती. परंतु प्रजेच्या प्रेमाखातर या गोष्टी महाराज थोड्याच करीत होते? शिक्षणावर आणि आरोग्यावर संस्थानाच्या उत्पन्नाचा कितीतरी अधिक हिस्सा खर्च व्हायला हवा होता. परंतु तो होत नव्हता. शिकारीच्या षोकासाठी राखीव कुरण पाहिजे म्हणून लोकांच्या मालकीची कितीक एकर जमीन महाराजांनी खुशाल काढून घेतली होती... परंतु या गोष्टी बिनंगबाईला सांगण्याची ही जागा नव्हती. वेळ नव्हती... म्हणून गारफील्डनं फक्त अर्थपूर्ण सूचक उद्गार काढला, “वेल !”...

तितक्यात शिंगाड्यानं शिंग फुंकलं त्याचा तुत्तुत्तू असा उंच आवाज ऐकू आला. तो बंद झाल्यावर सनई थांबली, चौघडाही स्तब्ध झाला. त्याबरोबर लोकांचा प्रचंड जमावही स्तब्ध झाला. कुणीतरी हौद्यात येऊन उंच आवाजात घोषणा केली की आता चार छोट्या जोड्यांच्या चार कुस्त्या सोडण्यात येतील... छोट्या पैलवानांची नावं सांगितली गेली. दंड थोपटीत शड्डू मारीत छोटे छोटे पट्टे लाल

मातीत प्रविष्ट झाले. त्यांच्या सलामी झाल्या. वर्तुळाकार हौद्याच्या चार कोपऱ्यांत कुस्त्या सुरू झाल्या. पट्टे एकमेकांना भिडले. मैदानाचं विस्तीर्ण आवार एकदम चापचूप झालं. फक्त कुस्ती करणाऱ्यांच्या झटापटीचे, थोपटलेल्या दंडांचे आणि मांड्यांचे, एकमेकांच्या मानेवर मारलेल्या थपडांचे आवाज त्या स्तब्ध वातावरणात लोकांच्या कानावर पडत राहिले... मधूनच कुणा पहिलवानाचा कुणी पक्षपाती गर्दीत बसल्या जागेवरून मोठ्यांदा मसलत देत होता ‘अरे टांग मार टांग !’ ‘अरे, खाली ओढ त्याला, पाहतोस काय?’ ते शब्द एकंदर स्तब्धतेच्या पृष्ठावर तरंगत होते...

हौद्याभोवतालच्या चौफेर उतरणीवर खेचाखेच करून बसलेली साठ सत्तर हजार माणसं कुस्त्या बघण्यासाठी आली होती; आणि शृंगारलेल्या उंच व्यासपीठावरची माणसंदेखील कुस्त्या पाहण्यासाठीच आलेली होती. परंतु त्या आणि या माणसांची तऱ्हा किती वेगळी होती !... उतरणीवरच्या गर्दीतली माणसं सारं लक्ष एकवटून हौद्यात सुटलेल्या चार कुस्त्या बघत होती. लढत करणारे पैलवान नामांकितांपैकी नव्हते. होते विशीच्या आतले काहीसे कोवळे पोरसवदा पट्टेच. परंतु ते सारे लढत करीत होते केवढ्या हिरीरीनं. प्रख्यात मल्ल लढू लागले म्हणजे त्यांना आपली कीर्ती राखायची असते. कुस्ती जिंकली नाही तरी एक वेळ चालेल, परंतु हार पदरी पडता कामा नये, या विचाराचं ओझं त्यांच्या मनावर असतं. या कारणानं ते धोका पत्करायला तयार नसतात. साहस करायला भीत असतात. चढाईपेक्षा बचावाकडे त्यांचा खेळ अधिक झुकत असतो. मग त्यांची लढत कंटाळवाणी होते. रेंगाळते. बरोबरीत सुटते. प्रेक्षकांच्या डोळ्यांचं पारणं काही फिटत नाही. उलट या लहान लहान लढती पाहण्यात मौज असते. नावाच्या प्रख्यातीचा बोजा या पोरसवदा पट्ट्यांवर नसतो. त्यांच्या खेळात मोकळेपणा असतो. धाडस असतं. चढाई असते. एखादा डाव झटपट करून कुस्ती जिंकण्याची त्यांची खटपट असते. यामुळे अशा छोट्या कुस्त्यांत शरीराचं चापल्य, डावप्रतिडावांच्या झटापटी बघायला मिळतात. क्षणात एक पैलवान वर आलेला दिसतो, लगेच दुसऱ्या क्षणी दुसरा पैलवान पकडीतून निसटतो, वर येतो, स्वारी भरतो. मोठ्या रंगदार होतात छोट्या छोट्या पैलवानांच्या या कुस्त्या... मैदानातले साठ सत्तर हजार लोक आले होते गुंगा आणि बुरुड यांच्यातील संग्राम पाहण्यासाठी, परंतु प्रारंभी सुटलेल्या त्या छोट्या चार कुस्त्या त्यांना मोठ्या प्रेक्षणीय

वाटत होत्या. त्या पाहण्यात ते दंग झाले होते. आपापल्या खाजगी आयुष्यातल्या साऱ्या गोष्टींचा त्यांना विसर पडला होता !...

व्यासपीठावर बसलेल्या पोषाखी लोकांची गोष्ट निराळी होती. दंगलीचे खरे प्रेक्षक ते नव्हतेच मुळी ! कुस्तीच्या खेळातल्या डावांचं, नियमांचं ज्ञान तर राहोच, परंतु कुस्तीची आवडदेखील व्यासपीठावरच्या लोकांपैकी किती जणांना होती देव जाणे ! सरकारी आमंत्रणावरून ही माणसं आली होती ती फक्त समारंभ साजरा करण्यासाठी. हजेरी लावण्यासाठी. महाराजांच्या दृष्टीस पडण्यासाठी. त्यांना समोरच्या हौद्यातल्या कुस्त्या दिसत होत्या, परंतु त्या ते बघत नव्हते. त्यांचं सारं लक्ष होतं थोरले महाराज आणि युवराज यांची गाडी बाहेरच्या आवारात आल्याची वर्दी देणारं शिंग केव्हा वाजतं, भालदाराची ललकारी झाल्याबरोबर 'खडी ताजीम' आपण केव्हा देतो, आणि खाशा स्वान्या व्यासपीठावर चढल्याबरोबर आपण अंग दुमडून मुजरा केव्हा करतो, याकडे... परंतु खाशा स्वान्या यायला अजून अवकाश होता. नित्याच्या शिरस्त्याप्रमाणे मोठी मुख्य कुस्ती सुटायच्या आधी पाच मिनिटं खाशा स्वान्यांचं आगमन होणार होतं. तोपर्यंत आणखी अशाच चार - चार जोड्या मातीत उतरणार होत्या... व्यासपीठावरच्या पोषाखी पाहुण्यांचं लक्ष या कुस्त्यांकडे नव्हतं. जो तो आपापल्या ठिकाणी आपापल्या खाजगी आयुष्यातल्या गोष्टींचा विचार करित होता !...

नवलापूर संस्थानाचे वृद्ध दिवाण सर दामोदर पोतनीस मनातल्या मनात विचार करित होते, त्यांचा सगळ्यांत धाकटा मुलगा जर्मनीला जाण्याचा हट्ट धरून बसला होता, त्याला संस्थानची शिष्यवृत्ती देण्याच्या कामावर थोरल्या महाराजांची सही केव्हा कशी मिळविता येईल या प्रश्नाचा... सर दामोदर यांना एकूण चार मुली आणि सहा मुलगे होते. साऱ्या मुलींची लग्नं झाली होती, पाच मुलांचीही झाली होती. लेकींना, सुनांना मुलं झाली होती. एकूण बारा नातवंडं होती सर दामोदरांना. साऱ्या मुली चांगल्या घरी पडल्या होत्या. जर्मनीत जातो म्हणणारा मुलगा सोडला तर बाकीचे मुलगे चांगल्या चांगल्या रोजगारावर होते. थोरल्या महाराजांच्या मेहेरनजरेचं हे सारं फळ होतं.

सर दामोदर यांच्यावर महाराज एवढे का प्रसन्न होते कोण जाणे? दिवाण या नात्यानं सर दामोदरांची कारकीर्द कितीक वर्षांची होती. परंतु या दीर्घ मुदतीच्या

कारकीर्दीत प्रजेच्या हिताची किंवा संस्थानच्या प्रगतीची अमुक एक विशेष मोठी उल्लेखनीय गोष्ट त्यांनी घडवून आणली असं संस्थानी प्रजेला काही वाटत नव्हतं. यामुळे सर दामोदरांनी थोरल्या महाराजांसारख्या जबरदस्त व्यक्तीला प्रसन्न ठेवून आपलं दिवाणपद कायम कोणत्या गुणांच्या जोरावर राखलं होतं, याबद्दल नवलापूरचे सामान्य लोक वेडेवाकडे तर्क लढवीत असत. ब्रिटिश सरकारनं 'सर' हा किताब दामोदर पोतनिसांना का दिला याचाही उलगडा लोकांना होत नसे. वेळोवेळी जे गोरे रेसिडेंट येऊन गेले त्यांचीही मर्जी पोतनिसांनी संपादिली होती, आणि एका रेसिडेंटानं पोतनिसांना 'सर'की देण्याबद्दल शिफारस केली होती, एवढंच लोकांना माहीत होतं.

काहीही असो, सर दामोदर पोतनीस यांचं आयुष्य मोठं यशस्वी झालं होतं एवढं खरं... आपण अनियंत्रित सत्ता गाजवीत नाही, जे जे करायचं ते घटनेला अनुसरून यथाशास्त्र करतो, आपल्या पदरी दिवाण असून प्रत्येक कामी त्याचा सल्ला आपण घेतो, असा देखावा केला पाहिजे हे ओळखण्याचं चातुर्य थोरले महाराज रघूजी यांच्या ठिकाणी होतं. यासाठी त्यांनी दिवाण नेमला होता. सर दामोदर यांच्या रूपानं रघूजी महाराजांना अगदी हवा तसा दिवाण लाभला होता... महाराजांना कधी विरोध करायचा नाही अशा धोरणानं सर दामोदर वर्षानुवर्ष वागले होते, म्हणूनच दिवाणपदावर राहिले होते... आणि सामान्य प्रजेशीही त्यांनी कधी वाकडेपणा केला नव्हता. कुणीही कोणत्याही कामासाठी भेटायला यावं, त्याच्याशी गोड गोड बोलायचं, कधी कुणाला कसलं निश्चित वचन द्यायचं नाही, परंतु समक्ष भेटीत नकारही द्यायचा नाही, अशा मुत्सद्दीपणानं ते नेहमी वागले होते... त्यांनी आपलं आयुष्य यशस्वी केलं होतं...

सुदैवानं त्यांची शरीरप्रकृतीही सुदृढ राहिली होती. थोरल्या महाराजांच्या सहवासात असूनही त्यांनी स्वतःला कोणतंही व्यसन लागू दिलं नव्हतं. घरात संपत्तीचा पूर वाहत होता. मुलगे होते, लेकी होत्या, सुना होत्या. सर दामोदर यांच्या खाण्यापिण्याची नमुनेदार बरदास्त राखली जात होती. त्यातच निसर्गाची कृपा अशी की सर साहेबांना पडसं खोकलादेखील कधी येत नसे. त्यांचे डोळे, कान, दात, सगळं काही शाबूत होतं. मूळची लालसर गोरीपान अंगकांतीदेखील अजून शाबूत होती... दरबारी पोषाख करून आपल्या मानाच्या आसनावर बसलेल्या सरसाहेबांची मूर्ती या घटकेला एखाद्या मेणाच्या चित्रासारखी भासण्यासारखी होती... विल्यम